

Den genfundne Menander*

af Adam Bülow-Jacobsen

Hvis man kigger i en litteraturhistorie, og det er såmænd ligemeget hvilken, under Holberg, Molière eller for den sags skyld Shakespeare, vil der uomgængeligt være en henvisning til at de har været inspireret af den romerske komedie, Plautus og Terentius først og fremmest.

Hvis nysgerrigheden så driver een videre til at slå op under Plautus og Terentius, så fører sporet videre til den såkaldte nyere attiske komedie, hvis fornemste repræsentant var Menander. Og her endte sporet så nærmest blindt indtil for 100 år siden, og selv for 50 år siden endte det i halvmørke. Men i de sidste 50 år, helt præcis siden 1959, er der virkelig sket noget, og man kan nu sige at vi har så meget Menander, at vi kan begynde selv at vurdere med hvilken ret han var så beundret i oldtiden. Og det var han. Ikke så meget i sin samtid, men lidt senere. Han omtales mange steder, men jeg vil nøjes med at se på Quintilianus, der skrev om opdragelse og uddannelse, specielt for kommende talere - altså nærmest jurister - og hvad det var godt for dem at læse. Quintilian var professor i retorik i Rom under kejser Vespasian omkring år 70-80 eK. I sit værk gennemgår han i lyntempo den samlede græske og latinske litteratur med 3-5 linier til hver forfatter. Homer får dog omkring 30 linier. Aischylos, Sophokles og Euripides får 20 linier til deling, mens Menander får 27 linier for sig selv. Det er meget hos Quintilian, men dog så kort at jeg vil oversætte det her. Quintilian skriver: *Menander beundrede og lod sig ofte inspirere af Euripides som man kan se, selvom han skriver i en anden genre. Jeg mener at Menander alene, hvis man læser ham omhyggeligt, er istand til at have den ønskede virkning på de unge menneskers uddannelse. Han beskriver det virkelige liv, og er helt på højde med alle forhold, personer og følelser. Så følger lidt mere specifikt om Menanders nyttevirkning for jurister og lidt senere kommer: Jeg mener at Menander allermest vil være nyttig for dem der skriver declamationer, for de har brug for at kunne sætte sig i flere forskellige personers sted, både fædre og sønner, gifte og ungarke, soldater og bønder, rige og fattige, vredladne og udglattende, blide og barske, og i beskrivelsen af alle disse typer bevarer digteren altid den gode tone. Menander har på mange måder fordunklet alle andre forfattere i sin genre, og med sit lys henlagt de andre i mørke. Der er dog andre komedieforfattere der indeholder ting man kan bruge, hvis man læser de med omtanke. Specielt Philemon, der i samtidens letkøbte omdømme blev foretrukket for Menander, selvom der nu er almindelig enighed om at Menander er den bedste.*¹

Dette er også essensen af hvad man mente om Menander i moderne tid, inden man kunne læse andet af ham end nogle få løsrevne citater hos andre antike forfattere. Philemon, som Quintilian nævner, er iøvrigt en samtidig til Menander, der vandt komediekonkurrencer meget oftere. For det hører

* Artiklen gengiver uden større ændringer et foredrag holdt under Foreningen Phrontisterions seminar *De største scener* på KUA i marts 2001.

¹ Quint. *Inst. Or.* X 1, 69-72

jo med i billedet at Menander ikke var voldsomt populær i sin samtid. Han skrev over 100 stykker i sit 50-årige liv, men han vandt kun konkurrencen 8 gange. Philemon er selvfølgelig helt glemt nu, og det blev Menander også trods den overvældende gode presse han havde i århundrederne efter sin død.

Hvorfor nu det? Og hvordan kan en forfatter blive glemt og fundet igen så længe efter?

Vi må lige gøre os betingelserne klare. For at en antik forfatter skal blive overleveret til os gennem et par tusinde år, så skal der være nogen, hele vejen, der synes han er værd at overlevere. Det er simpelthen derfor at klassisk litteratur er klassisk, at der er nogle der har ment det var godt til enhver tid. Alle de dårlige og halvgode er stort set sorteret fra med tiden. Og sikkert mange af de gode også, for der kan jo være andre kriterier end objektiv kvalitet der spiller ind, når sorteringen foregår. Hvis der ikke er nogen der skriver en antik forfatters værker af med regelmæssige mellemrum, så forsvinder de ud af bibliotekerne, og så har vi dem ikke længere. Der er et par punkter i denne proces der er mere kritiske en andre, og det vigtigste er den såkaldte *omskrivning* (μεταγραμμαισμός) i Constantinopel i det 9. århundrede. Det var et kæmpe philologisk projekt, hvor man genudgav de klassiske forfattere på pergament, i kodexform og med den ny minuskelskrift, med accenter på de græske ord osv. De forfattere der ikke kom igennem dette nåleøje, var i overhængende fare for at blive glemt. Hvis man ville dramatisere lidt, kunne man forestille sig at et fragment der nu ligger i Skt Petersborg er den sidste Menander-text: det er en kodex fra 4. årh, som i 8 årh blev visket ud og pergamentet blev brugt igen til en religiøs text på syrisk. Der har vi ihvertfald et konkret eksempel på en Menandertext, der ikke fik numsen med sig i kraft af et bevidst valg, som nogen traf lige inden den store revision. Måske skyldtes det at man ikke længere fandt at den ny komedie var hverken ny eller særligt komisk. Måske var det de kristne der syntes at det var for verdsligt eller for frivolt.

Jeg har lavet noget statistik på Menander-håndskrifter fra oldtiden for at illustrere hvad der sker, og for at den ikke skal hænge frit i luften har jeg tilføjet en tilsvarende der viser litterære håndskrifter i almindelighed.

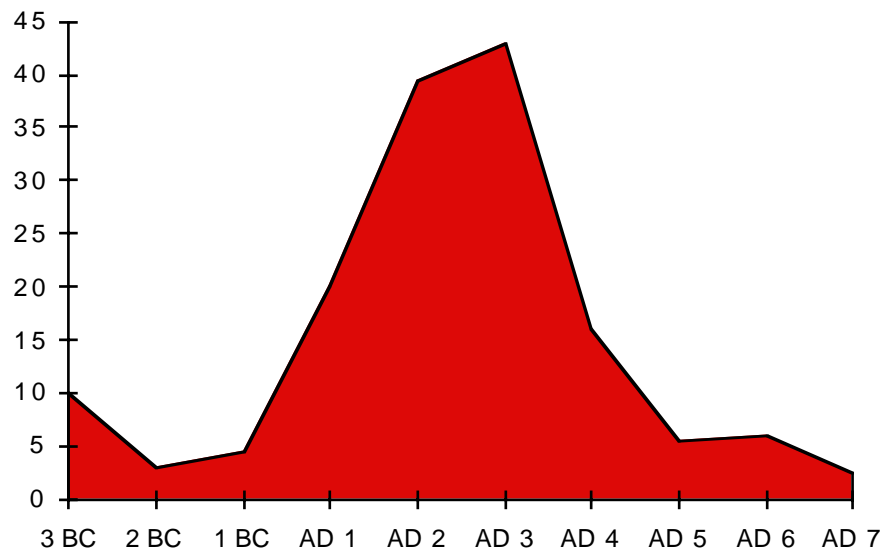

fig. 1 Menander papyri fra Ægypten fordelt på århundreder

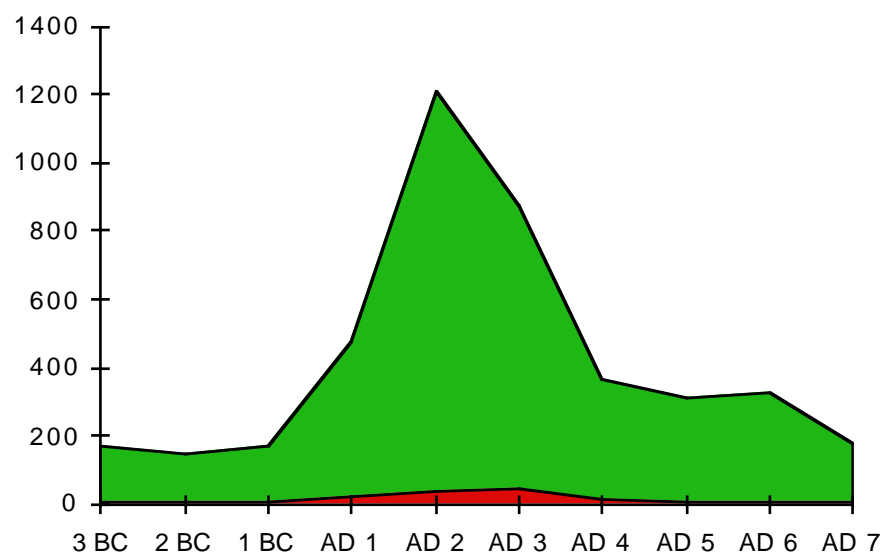

fig. 2 Menander papyri i forhold til papyri med poetiske tekster

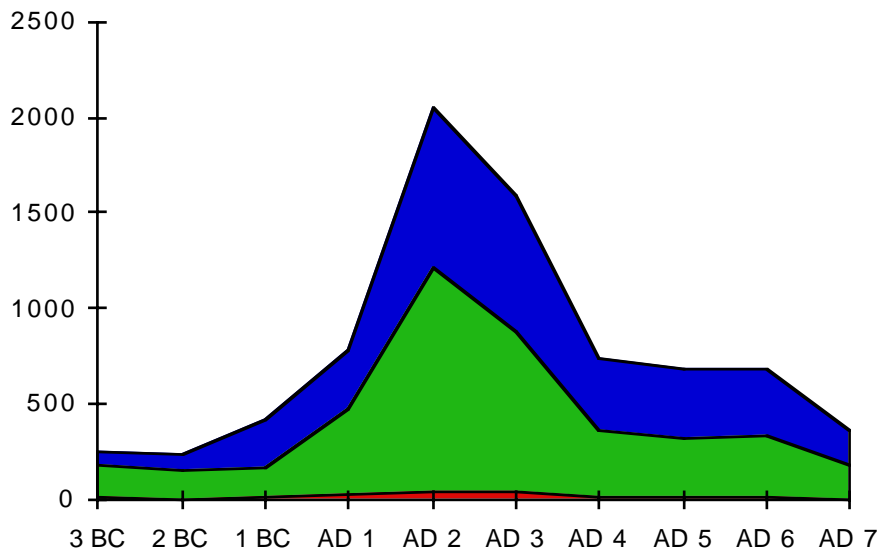

fig. 3 Menander papyri i forhold til litterære papyri, både poesi og prosa

Vi ser at de følges ad, sådan tilnærmelsesvis. Når der er få litterære håndskrifter, så er der også få Menander-håndskrifter, og toppen af Menander-kurven ligger i 2-3 årh. ligesom toppen af den anden kurve. Men hvis man kigger på fig. 1 - altså Menander for sig - så bliver den meget flad hen mod højre og lavpunktet i 7. årh. repræsenterer blot to papyri. Det var altså ikke nok til at overleve. Der har også været lavet statistik på hvilke stykker der overleveres, for det er ret tydeligt at nogle stykker forsvinder ud af cirkulation før andre. De seneste papyri repræsenterer således dels stykket Dyskolos, som jeg skal komme tilbage til lige om lidt, dels de såkaldte *sentenser*. Sentenserne er løsrevne linier, uden angivelse af hvor de kommer fra, der går under Menanders navn. Det er opbyggelige sætninger med alment indhold, og de overlevede middelalderen. Et eksempel på sådan en sentens er 'Ὡς χάριέν ἐστ' ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾖ. *Hvor er mennesket dejligt, når det ellers er menneskeligt.* Det er endnu ikke lykkedes at finde hvilket stykke denne sentens stammer fra, men denne og nogle hundrede andre løsrevne sætninger har altså hele tiden været kendte under Menanders navn.²

Men hvad med de 105 komedier, der i oldtiden også gik under Menanders navn? De begyndte at dukke op igen så småt i begyndelsen af det 20. århundrede, da man tog fat på at grave efter græske papyri i Ægypten. I 1907 dukkede der for første gang noget sammenhængende op. Det er en papyrus-kodex fra 5. årh af 6 forskellige stykker,³ men intet er komplet bevaret og selvom håndskriftet oprindeligt har været pænt og omhyggeligt skrevet, så har tiden været hård ved det. Vi skal helt frem til 1959 før der

² *Menandri sententiae* ed. S. Jaekel, Leipzig, Teubner, 1964.

³ P.Cairensis inv. 43227. Den bedste af de ældre udgaver er G. Lefebvre, *Papyrus de Ménandre*, 1911. Vigtig er Ludwig Koenen, *The Cairo Codex of Menander (P. Cair. J. 43227). A photographic edition prepared under the supervision of H. Riad and Abd el-Kadr Selim.* University of London, Institute of Classical Studies, 1978.

rigtigt sker noget. Den rige schweitziske samler Martin Bodmer lod sig overtale til at lade en af sine papyrus-kodexer offentliggøre.⁴ Og der var der et helt stykke, *Dyskolos*, *Gnavpotten* eller hvordan vi nu skal oversætte det til dansk. Så skal jeg ellers love for at der kom gang i sagerne. Jeg har en gang - blot for at imponere et hold studenter - fyldt en bogvogn med de skrevne resultater af denne publikation. Man har indtryk af at enhver klassisk filolog med respekt for sig selv følte sig forpligtet til at lave sin egen kritiske udgave, eller oversættelse eller i det mindste skrive en artikel om et detail-problem i den sammenhæng. De lærde opdagede selvfølgelig også at *Dyskolos* slutter på en højreside i kodexen. Og snart begyndte man at spekulere på hvad der mon var på bagsiden, men Bodmer var utilnærmelig, og den lærde verden måtte pænt vente i 10 år på svaret. I 1969 viste det sig at den samme kodex indeholdt stykket *Samia* inden, og *Aspis* efter *Dyskolos*. Ingen af dem var komplette, men *Samia* er der rigtig meget tilbage af. Desuden kendte man noget af netop *Samia* i forvejen fra det første store håndskrift fra 1907. Jeg viser, (fig. 4-5) bare for at give et indtryk, det samme stykke tekst i hhv. det første og det andet håndskrift.

⁴ V. Martin, *Papyrus Bodmer IV, Ménandre: Le Dyscolos*. Cologny-Genève 1958. Udgaven indeholder foruden tekst også en komplet facsimile (reduceret til c. 80%)

Fig 4. Samia vv. 206-245 i Bodmer-papyrussen.

Fig 5. *Samia* vv. 216-248 i Cairo-papyrussen.

Jeg skal ikke gennemgå alle de efterfølgende fund, men i 1960'erne var der virkelig gang i den. I London arbejdede man meget med hele komplekset og fandt store stykker af *Misoumenos* blandt de berømte Oxyrhynchus papyri.⁵

⁵ Fx Eric G. Turner, *New Fragments of the Misoumenos of Menander*. University of London. Institute of Classical Studies. Bulletin Supplement No. 17.

I Paris i 1964 gik man ret drastisk til værks for at skaffe et stort fragment af stykket *Sikyonieren* som var blevet brugt til indpakning af en mumie.⁶ Selv i København har vi måske et lille fragment af et ellers ukendt stykke ved navn *Phanion* (fig 6).⁷

Fig. 6. P.Carlsberg 50

Og sådan er der altså efterhånden blevet fundet en del Menander i mere eller mindre læselig form.

Vi har nu stumper eller stykker af 18 komedier - de fylder et bind af de blå i Oxford-serien, men der er altså stadig kun een hel komedie.⁸

Man har også benyttet andre metoder for at prøve at genskabe komedierne, nemlig scenebilleder, *stills* faktisk, fra opførelserne. Dem har vi nogle af som mosaikker specielt fra et hus på Mytilene på Lesbos.⁹ Huset er godtnok over 500 år senere end Menander, men den der designede mosaikkerne må have kendt handlingen i de stykker han afbildede. Det giver nu ikke ret meget. Når man kender handlingen i stykket *Samia* så er det klart at denne scene (fig. 7) er der hvor faderen kaster hetæren, der iøvrigt er stykkets titel-person, på porten fordi han tror at barnet er hendes, mens det i virkeligheden er hans søn der har fået det med den pige, som

⁶Alain Blanchard et André Bataille, 'Fragments sur papyrus du Sikyonios de Ménandre.' *RecPap* 3 (1964) pp. 103-176

⁷ Adam Bülow-Jacobsen 'A Fragment of Dialogue in Iambics (Menander? Φάβιον?)'. *BICS* 24, London 1977, pp. 64-66.

⁸ *Menandri reliquiae* ed. F.H. Sandbach, Oxford 1978 og senere. Til denne udgave hører der, selvom den udkom inden, en kommentar, der meget kan anbefales: A.W. Gomme - F.H. Sandbach, *Menander. A Commentary*. Oxford 1973.

⁹ T.B.L. Webster, *Monuments Illustrating New Comedy. Third Edition Revised and Enlarged by J.R. Green and A. Seeberg*. Volume 1; - Volume 2. Catalogue. (BICS. Supplement 50) London, Institute of Classical Studies, 1995.

Mosaikkerne fra Mytilene er illustreret i Sérafim Charitonidis, *Les mosaïques de la maison du Ménandre à Mytilène*. Bern 1970

faderen alligevel har bestemt at han skal giftes med - bare lidt i utide, fordi sønnen er kommet til at voldtage hende.

Fig. 7. Mosaikken fra Mytilene

Og når vi nu alligevel er kommet ind på handlingen, så er denneher ikke utypisk for Menanders komedier. Det er ikke længere de groteske parodier på kendte personer som hos Aristophanes, men mere almindelige mennesker, der skildres hos Menander. Og der er altid en ung mand der er forelsket et sted i eller nær centrum af handlingen. Der er en far, der som oftest viser sig at være menneskekærlig og forstående, men som sommetider har svært ved at høre hvad man siger til ham. Rig skal han helst være. Den unge forelskede mand har altid en trofast og rapkæftet slave, der klarer ærterne og iøvrigt tjener som samtalepartner. Sceneteknisk bevirker det, at personerne ikke behøver at holde enetaler, men kan fremføre deres tanker i dialog med en anden. Derudover er der et galleri af andre slaver, mødre, ammer osv. Den elskede genstand, pigen, er sommetider med og siger noget, men ikke altid. Hvis der er en hetære taler hun som regel. Sikkert er det, at pigen ikke har nogen mening om det giftermål, som historien altid ender med at hun kommer ud i. Der forekommer - iøvrigt ligesom på billedet fig. 7 - ofte en kok. Sådan en skulle der til hvis man skulle have fest, hvadenten det er en offerfest, som i *Dyskolos*, eller et bryllup som i *Samia*.

Hovedpersonerne er næsten altid frie athenske borgere og der er altid nogle af dem der er rige, men godartede og gavmilde. Komedieindslaget, det morsomme, bliver som regel tilvejebragt ved simple misforståelser, folk der ikke lader hinanden komme til orde eller er et andet sted, når det

væsentlige bliver vedtaget. Slaverne tegner sig også for en del af løjerne og kokken er en komisk standardfigur.

Det hele er på vers. Ikke meget udviklede vers, men de iambiske trimetre der næsten tillader almindelig tale, sommetider med nogle lidt mere højstemte trochæer i visse passager. Vi skal derudover huske at alle skuespillere havde masker på, så at enhver mimik var udelukket. Koret eksisterer endnu, det kan vi se af bemærkninger i teksten. Stykkerne er, der hvor vi kan se det, altid delt op i fem akter med kor indimellem. Men vi ved ikke hvad koret egentlig foretog sig. Der står nemlig ikke noget om hvad de sagde, sang eller dansede. De har tydeligt været reduceret til det som i senere teater blev til *divertimento*'er.

Når Menander i antiken havde ry for at være meget realistisk, så er det altså ikke fordi han beskriver alle livets forhold i kras realisme. Det er en lidt overfladisk, optimistisk virkelighed hvor det hele ender godt og problemerne undervejs sjældent truer nogen på liv eller helbred. Man er godt klar over, at der er sociale forskelle og at folk kan være mere eller mindre behagelige af gemyt, men de ubehagelige bliver altid gode tilsidst og den fattige pige bliver gift alligevel, selvom hendes far ikke kan klare en ordentlig medgift.

Men når man nu sådan genfinder og kan læse en forfatter, som man har hørt meget om, er der så nogen forbavselse? Svarer han til beskrivelserne? I det store hele ja. For at vende tilbage til Quintilian, så er det meste af hvad han siger korrekt. Personerne taler forskelligt afhængigt af om de er frie eller slaver, gamle eller unge osv. Anstændigheden er ikke på noget tidspunkt i fare. Sex er noget vi taler ret florumvundet om, selvom det hele handler om kærlighed. Voldtægten i *Samia* bliver ikke behandlet som noget egentligt problem og bliver uhyre diskret beskrevet som følger:

Der er fest for Adonis og den unge mand er alene i huset med en masse kvinder. Johs. Thomsens oversættelse, v. 40-50.¹⁰

*mens de var samlet der hos os til festen for
Adonis. Der var også andre kvinder med.
Ved festen var der megen tant og fjas, som man
kan tænke sig, og stakkels jeg blev hos dem for
at se derpå. Jeg ku' jo ikke sove i
den larm de holdt. De satte blomsterkurve op
på taget, dansed' rund i ring og fested' løs
den ganske nat i hele huset. Resten siger
jeg helst slet ikke, for jeg er en smule flov,
- det hjælper ikke noget - dog jeg er nu flov.
Gravid blev pigen. Dermed har jeg også sagt
hvad forud gik. ...*

Et andet eksempel på Menanders 'low-key' fremstilling er fra stykket *Misoumenos* - Den forhadte. Der har vi en forfader til Miles gloriosus, Falstaff, Jacob von Thybo. En athensk soldat der har været på Cypern i krig og taget en kvinde med hjem som krigsbytte. Soldaten hedder Thrasonides

¹⁰ *Pigen fra Samos*. Udgivet med en oversættelse af Johannes Thomsen. København, Museum Tusculanum, 1977.

og det må have mindet publikum om adjektivet $\theta\rho\alpha\sigma\acute{\upsilon}\varsigma$ 'barsk'. Men han virker nu ikke særligt barsk. Hans største bekymring er tilsyneladende at pigen ikke kan lide ham, og han vil ikke bare tage sin ret. Der mangler en del af slutningen, men vi ved dog at det ender godt. Der er vistnok nogen der finder ud af at hun i virkeligheden er athensk borger, der bare ved en fejltagelse var på Cypern og blev taget til fange. Og så vil hun pludseligt godt vide af Thrasonides og de bliver gift og får sikkert masser af børn til deres dages ende. Det virker næsten som om denne soldat var en standardfigur, som Menander med vilje har repræsenteret anderledes end man plejede, og ihvertfald anderledes end man senere har gjort.

Man har jo forsøgt, og oprindeligt håbede man at få meget ud af de romerske komedier, for at kunne fylde hullerne i Menander-papyrusserne ud. For det er jo velkendt at de romerske komedieforfattere efterlignede de græske. Terents siger det ligefrem selv, og Plautus bruger ofte en græsk baggrund og giver sine personer græske navne.

Men det er lidt ligesom med mosaikkerne, det giver ikke ret meget. Hvis vi for eksempel håbede på at få en forklaring på Thrasonides' problem i Plautus' *Miles Gloriosus*, så er det klart at vi leder helt forgæves. Plautus er langt mere direkte i sine virkemidler, og langt mindre gennemtænkt i stykkernes handling. Det har været sagt, at hvor Menander skildrer pæne folk fra sin samtid og fra sin egen by, og at det sker ved hjælp af skuespillere, der havde en vis social status i Grækenland, så skriver Plautus en falde-på-halen-komedie hvor en bande lav-status skuespillere render rundt og skaber sig tosset, mens de spiller nogen fjollede grækere. Et eksempel man sommetider bruger er at hetæren, der sommetider forekommer hos Menander som en god og retsindig dame, ikke kan oversættes til latin, hvor man mangler både ordet og begrebet. Disse damer, der vel må sammenlignes med geisha'er - jeg ved ikke om det gode danske ord 'escort-pige' er værd at overveje? - ihvertfald en professionel dame, der selv kan vælge sine kunder, bliver hos Plautus til *meretrix*, 'luder' slet og ret.

Selvom man kan genfinde noget af persongalleriet fra Menander hos Plautus, så er der ikke en eneste af Menanders komedier, som man har kunne genfinde hos Plautus. Hos Terents går det lidt bedre. Terents siger et par gange at dette stykke har han adapteret fra et eller andet Menander. Andria er fx et sammenkog af Menanders Andria, som vi ikke har, og hans Perinthia, som vi kun har 40-50 linier tilbage af. Men hele tonen hos Terents minder mere om Menanders end Plautus gør.

Men det er pudsigt, når vi så kommer langt op i traditionen til Holberg, der jo af indlysende grunde ikke kendte Menander ved selvsyn, så minder stemningen i hans komedier egentlig mere om Menander end om hans erklærede forbillede Plautus. Hos Holberg genfinder vi den borgerlige komedie der handler om det hjemlige borgerskab. Der er måske grænser for realismen, men personerne er rimeligt troværdige og på ingen måde fantastiske. Folk taler pænt til hinanden. Det unge par er forelskede, slaverne er blevet til tjenere, men er stadig rapkæftede, og som noget nyt har den unge pige nu også brug for en fortrolig kammerpige. Herigennem opnår Holberg mulighed for noget, som jeg er sikker på at Menander ville have misundt ham, nemlig at man ikke blot ender med bryllup for Leander og

Leonora, men med dobbelt-bryllup, idet Henrik og Pernille også får hinanden. Men den rapkæftede Pyrrias ville nok have sig betakket for at blive gift med den unge piges amme. Iøvrigt kunne slaver jo ikke gifte sig og det ligger langt fra Menander at ville foreslå noget somhelst samfunds revolutionerende.